

Vlaanderen
is erfgoed

Beschermingsdossier

Duitse mitrailleurspost Stampkot uit de
Eerste Wereldoorlog in Staden

Monument

Agentschap
Onroerend
Erfgoed

Beschermingsdossier:

Duitse mitrailleurspost Stampkot uit de Eerste Wereldoorlog,
Staden, Walstraat zonder nummer – monument

INHOUDELIJK DOSSIER

Dossiernummer: 4.001/36019/101.1
Hannelore Decoodt
25/09/2016

INHOUDSTAFEL

1.	Beschrijvend gedeelte	4
1.1.	Situering	4
1.2.	Historisch overzicht	4
1.2.1.	De hoogte bij Stampkot	4
1.2.2.	Uitbouw van stellingen	4
1.2.3.	De <i>Doppel-MG-Unterstände</i>	5
1.2.4.	Het geallieerde <i>Bevrijdingsoffensief</i>	6
1.3.	Beschrijving met inbegrip van de erfgoedkenmerken en erfgoedelementen.....	6
1.4.	Fysieke toestand van het onroerend goed	6
2.	Evaluerend gedeelte	7
2.1.	Evaluatie van de erfgoedwaarden	7
2.1.1.	Historische waarde	7
2.1.2.	Architecturale waarde	7
2.1.3.	Technische waarde	7
2.1.4.	Culturele waarde.....	8
2.2.	Motivering van het type bescherming.....	8
2.3.	Motivering van de afbakening van de bescherming	8
2.4.	Juridische toestand	8
2.4.1.	Onroerend Erfgoed:	8
2.4.2.	Ruimtelijke Ordening:	8
3.	Beheersvisie	8
3.1.	Beheersdoelstellingen voor het beschermd onroerend goed	8
3.2.	Bijzondere voorschriften voor het beschermd onroerend goed.....	9
3.3.	Toelatingsplichtige handelingen voor het beschermd onroerend goed.....	9
4.	Bronnen	9
5.	Bijlagen bij het inhoudelijk dossier	10
5.1.	Omgevingsplan bij de bescherming	10
5.2.	Fotobijlage	10
5.3.	Documentatie	10
5.4.	Criterionota	10

1. BESCHRIJVEND GEDEELTE

Dit beschermingsdossier maakt deel uit van het thematische beschermingspakket 'Bunkers uit de Eerste Wereldoorlog in het Duitse hinterland', dat op zijn beurt kadert in de reeks beschermingsdossiers van het erfgoed van beide wereldoorlogen in Vlaanderen. Meer duiding over dit thematische pakket is terug te vinden in de criterionota in bijlage. Hierin worden de belangrijkste krijtlijnen van de Eerste Wereldoorlog geschetst, evenals het belang en de evolutie van de Duitse bunkerbouw tijdens de *Grooten Oorlog*. Ten slotte worden de erfgoedwaarden en criteria besproken, die aan de basis liggen van de selectie van beschermingswaardige bunkers.

1.1. Situering

Duitse bunker in een weide bij de zogenaamde *Stampkothoeve* op adres Walstraat 30, ten westen van de dorpskern van Staden. De bunker ligt tegen de westelijke helling van de Centraal West-Vlaamse heuvelrug of zogenaamde Rug van Westrozebeke, bijna tegen het hoogste punt bij het gehucht Stampkot. Vanaf deze bunker is een panoramische uitkijk in westelijke richting mogelijk.

1.2. Historisch overzicht

1.2.1. De hoogte bij Stampkot

Het gehucht Stampkot is genoemd naar de Stampkotmolen, die op het hoogste punt van de heuvel stond (1). Eind 16de eeuw zou er een houten graanmolen gestaan hebben, die later vervangen werd door een stenen graan- en oliemolen. Deze laatste molen, die fungeerde als olieslagerij, werd in de volksmond 't *stampkot* genoemd.

De helling bij Stampkot bood tijdens de Eerste Wereldoorlog heel wat mogelijkheden voor de Duitse bezetter. Vanaf de westelijke flank van de helling is een weids zicht en groot bereik in westelijke richting mogelijk. Omwille van de landschappelijke en dus strategische kwaliteiten werden hoogtes als Stampkot vrij vroeg in gebruik genomen. Op stafkaarten van vóór de *Derde Slag bij Ieper* (31 juli – 10 november 1917) worden reeds verschillende structuren ingetekend bij de Stampkothoeve (2). Net ten zuiden van de Stampkothoeve loopt een *Kleinbahn* (één-meterspoor) tussen Staden en Houthulst.

1.2.2. Uitbouw van stellingen

Aan de westelijke zijde van de heuvelrug was vanaf het najaar van 1916 de *Flandern I Stellung* aangelegd, met betonnen bunkers (3). Aan de oostelijke zijde van de heuvelrug was tegen het najaar van 1917 een *Artillerie-Schutz-Stellung* aangelegd of in aanbouw. Tot eind juli 1917 werd er in allerijl voortgewerkt aan de uitbouw van de *Flandern I Stellung*. Begin oktober 1917, tijdens de *Derde Slag bij Ieper*, werd de *Flandern I Stellung* doorbroken tussen Westrozebeke en Beselare, waarop deze stelling haar functie als strategische verdedigingslijn verloor.

Toen de stellingen na de *Derde Slag bij Ieper* noodzakelijkerwijze herbekeken dienden te worden door de gewijzigde frontsituaties, kwam Stampkot op de kruising van de west-oost gerichte *Terrest-Riegel* met de *Artillerie-Schutz-Stellung* te liggen achter de *II. Stellung*, zoals de voormalige *Flandern I Stellung* hier nu werd genoemd (4).

¹ Wackenier W. 2004, 151.

² Houthulst, 1/3/1917; Clercken-Langemarck (*Plan Directeur*), 28/7/1917.

³ *Stellungskarte Diksmuide-Süd*, Blatt IX, 20/7/1917; Staden, 12/9/1917; Vancoillie J. & Blicq K. 2016, 154-161.

⁴ *Stellungskarte Staden*, Blatt IV, 17/12/1917; Art.Monartskarte Ieperen-Nord, 1/9/1918 – 19/7/1918 (samengevoegde kaart).

1.2.3. De *Doppel-MG-Unterstände*

In het najaar van 1917 werd gestart met de bouw van twee gelijkaardige mitrailleursposten op de westelijke flank van de hoogte bij Stampkot. Door deze inplanting waren ze minder gemakkelijk te ontdekken door de vijand (5). De noordelijke bunker werd opgetrokken onder een camouflageconstructie, terwijl de zuidelijke bunker werd opgetrokken in een bestaande schuur, waarvan de muur achteraan deels afgebroken diende te worden en het dak iets verlengd moest worden om de bunker te verbergen (6). Ondanks deze camouflagepogingen waren beide bunkers goed waarneembaar vanuit de lucht, zoals blijkt uit bewaarde luchtfoto's (7).

In het dagboek van de *2. Kompagnie Pionier-Bataillon 13* staan de voorbereidingen en het begin van de effectieve bouwwerkzaamheden beschreven (8).

Midden oktober 1917 werd gezocht naar geschikte locaties in de *Artillerie-Schutz-Stellung* van de *Flandern I Stellung* bij Stampkot voor de bouw van twee *Doppel-MG-Unterstände*. Er werd tevens uitgezocht waar de bouwmaterialen gemakkelijk uitgeladen konden worden en waar er water kon gevonden worden voor de bouw van de twee bunkers. Om de bouwmaterialen bij de bouwplaatsen te krijgen, werden nieuwe *Förderbahnsproten* (smalsproten) aangelegd. Deze kregen eind oktober 1917 enkele voltreffers te verwerken, waardoor de werkzaamheden vertragingen opliepen.

Op 18 oktober 1917 zou men daadwerkelijk van start gaan met de bouw van de twee bunkers. Het was oorspronkelijk de bedoeling dat de mitrailleurs op de bunkers zouden opgesteld worden. Alle muren en het dak zouden een dikte van anderhalve meter moeten hebben. Voor de bouw van de bunker waren 42 verschillende types vooraf geplooide ijzeren staven nodig, gaande van 0,50 tot 9,40cm. In het totaal zou het gaan om 2.983 staven met een totale lengte van 10.251,15 meter. Deze ijzeren staven werden geplooid op het *Pionier-Park* Sint-Jozef.

De bouwputten dienden tot 1,90 meter diep te zijn, vooraleer de betonwerken van start konden gaan. Eerst werd het ijzer voor de bodemplaat gelegd, vervolgens werd de betonnen bodemplaat gegoten. Daarna begon men met de bouw van de muren.

De *2. Kompagnie Pionier-Bataillon 13* werd op 13 november 1917 afgelost. Op dat moment was men van start gegaan met het gieten van de betonnen muren. Wie deze eenheid afloste, is niet geweten. Deze eenheid veranderde wel het ontwerp van de dubbele mitrailleursposten, in die mate dat er nu een schietopening in de voormuur werd voorzien. Een opening in de frontmuur werd nochtans in de officiële richtlijnen afgeraden, omdat deze de constructie danig verzwakten. Indien er toch gekozen werd voor een schietopening, dan diende deze zo goed mogelijk gecamoufleerd te worden (9).

Het lijkt alsof het dak nooit volledig werd afgewerkt (10). Dit valt af te leiden uit de onregelmatige structuur van het dakoppervlak waarin er talrijke voetafdrukken in het beton te zien zijn. Deze voetafdrukken zijn wellicht het gevolg van het aanstampen van het beton, waardoor ook de cohesie met de volgende betonlaag bevorderd zou worden. Volgens de naburige bewoner staken er ook lange tijd wapeningsijzers uit het dak. Het dak is boven de toegangen slechts 65cm hoog.

⁵ Vancoillie J. & Blicck K. 2016, 114.

⁶ Vancoillie J. & Blicck K. 2016, 196.

⁷ Zie bijvoorbeeld luchtfoto *Stampkot*, 17/2/1918 (57K1670).

⁸ Vancoillie J. & Blicck K. 2016, 190-197.

⁹ PH3/1905: *Teil 1b Einzelheiten über Stellungsbau*, 15 Dezember 1916; PH3/1906: *Ergänzungsheft zum Teil 1b vom 15/12/1916. Betonbauten vom 15 November 1917*; PH3/1907: *Teil 1b Einzelheiten über Stellungsbau vom 26. August 1918*.

¹⁰ Wackenier W. 2004, 154-156.

1.2.4. Het geallieerde *Bevrijdingsoffensief*

Toen het geallieerde *Bevrijdingsoffensief* van start ging op 28 september 1918, lag de hoogte bij Stampkot in de aanvalssector van de *Groepering Noord*. Op de eerste dag werd het beruchte Houthulstbos bijna volledig veroverd. De volgende dag trachtten de Belgen op te rukken tot aan de West-Vlaamse heuvelrug, maar het Duitse verzet was te hevig. Het 24ste Linie viel om 17u aan, maar kon de heuvelkam van Stampkot naar Terrest niet bereiken (11). Het eindobjectief van de tweede aanvalsdag werd overall behaald, behalve bij Stampkot en Westrozebeke (12). In de nacht van 29 op 30 september had de vijand de heuvelkam ontruimd, waardoor de 7de infanteriedivisie op 30 september Stampkot toch voorbij kon steken (13).

De meest zuidelijke mitrailleurspost, die was opgetrokken in de aangepaste schuur, is meer dan 60 jaar geleden opgeblazen met dynamiet (14).

1.3. Beschrijving met inbegrip van de erfgoedkenmerken en erfgoedelementen

Vrijstaande, halfondergrondse betonnen militaire post met een rechthoekig grondplan van 915 x 980 centimeter. De betonnen constructie is gegoten binnen een houten bekisting, waarvan restanten bewaard zijn en op gebogen gegolfd plaatijzer, die binnenin bewaard zijn. Het beton is onder meer versterkt met ronde wapenijzers van 10mm diameter. De verschillende gietlagen tonen aan dat de constructie in minimum vijf verschillende fasen is gegoten.

Het dak is 65cm dik boven de toegangen en bovenaan vrij hobbelig, met indrukken van schoenen. Behalve de twee ventilatieschachten (zie verder) steekt er nog een opening boven een muur.

Twee toegangen, aan noordelijke en zuidelijke zijde, vormen de uiteinden van een gang, die op zijn beurt toegang verschaft tot de twee binnenruimtes. In de gang zitten drie nissen. De binnenruimtes, met een plafond uit gebogen golfplaten, meten ongeveer 300 x 400cm, met een maximale hoogte van 180cm. In elke ruimte steekt een schuin omhoog lopende schacht met betonnen buizen, die in het beton werden gegoten.

Aan westelijke zijde werden beide ruimtes met elkaar verbonden, door een opening in de golfplaten en een uitsparing in de tussenmuur en het plafond. Hier zit een grote schietopening, die van binnen 35cm hoog en 120cm breed is, en naar buiten toe verbreedt tot 400cm. Aan de binnenzijde bevindt zich onder het schietgat een platform op 110cm hoogte, voor de opstelling van een mitrailleur.

Het is eigen aan bunkers dat er in de ondergrond in en rond de bunker constructieve elementen of militaire infrastructuur zitten die rechtstreeks verband houden met de bunker, zoals vloerplaten, waterafvoersystemen of bekabeling.

1.4. Fysieke toestand van het onroerend goed

De fysieke toestand van het onroerend goed waarvoor dit beschermingsdossier wordt opgemaakt is vastgesteld tijdens een plaatsbezoek op 6/3/2013 en van op afstand op 27/4/2016. De fysieke toestand is op dat moment fotografisch gedocumenteerd. Deze registratie is als bijlage bij het ministerieel besluit gevoegd en geeft een beeld van de toestand van het onroerend goed op het moment van de bescherming.

¹¹ Weemaes s.d., 123; Baccarne & Steen 2002, 117.

¹² Weemaes s.d., 128.

¹³ Weemaes s.d., 143.

¹⁴ Wackenier W. 2004, 152.

Beschermingsdossier: Duitse mitrailleurspost Stampkot uit de Eerste Wereldoorlog, Monument

De bunker bevindt zich in een relatief goede toestand, voor een honderdjarige betonnen constructie. De constructie staat onder water en kon niet betreden worden. Hier en daar is roestende betonwapening te zien. Het nooit afgewerkte dak laat water door.

2. EVALUEREND GEDEELTE

2.1. Evaluatie van de erfgoedwaarden

2.1.1. Historische waarde

Als zijnde een indrukwekkende mitrailleurspost die in het najaar van 1917 was opgetrokken tegen de westelijke flank van de Centraal West-Vlaamse heuvelrug ter hoogte van het gehucht Stampkot. Omwille van hun landschappelijke en dus ook militair-strategische kwaliteiten werden hoogtes zoals Stampkot al vrij vroeg gebruikt.

Door de bunker net niet op de top van deze heuvelrug te plaatsen, maar tegen de flank, was het voor de vijand moeilijk om de mitrailleurspost te ontdekken. De bouw van de bunker werd bijkomend afgeschermd door een camouflageconstructie. Vanaf deze bunker was er een groot bereik in westelijke richting mogelijk. De **contextwaarde** is dus hoog.

De bunker is een belangrijke getuige van de gevechten die hier geleverd zijn tijdens het geallieerde *Bevrijdingsoffensief*. Tijdens dit offensief boden de Duitsers fel verzet tegen de Belgische aanvallen tussen Stampkot en Terrest. Pas op 30 september 1918 kon de hoogte bij Stampkot ingenomen worden.

2.1.2. Architecturale waarde

Als zijnde een **unieke** mitrailleurspost die oorspronkelijk geconcipeerd was als een *Doppel-MG-Unterstände*, een dubbele schuilplaats voor mitrailleur. Daar waar het aanvankelijk de bedoeling was om de mitrailleurs te bedienen van achter de bunker, hebben latere bouwers beslist om een schietopening aan de voorzijde van de bunker te creëren. Uitgevaardigde richtlijnen van hogerhand wezen er nochtans op dat schietgleuven aan de voorzijde van een bunker de constructie kwetsbaar maakte. Wellicht is de mitrailleurspost nooit helemaal afgewerkt.

2.1.3. Technische waarde

Als betonnen constructie, die specifiek voor militaire doeleinden werd opgetrokken. Deze betonnen constructie met zijn bouwtechnische kenmerken van zowel bovengrondse als ondergrondse aard, getuigt van het belang en de evolutie van de betonbouw in de stellingenoorlog, die de Eerste Wereldoorlog geworden was. Nooit eerder werden zo massaal betonnen verdedigingsconstructies opgetrokken als tijdens de Eerste Wereldoorlog. Daar waar er in de eerste oorlogsjaren werd geïmproviseerd en geëxperimenteerd met allerlei typologieën en toegepaste technieken in de betonbouw, evolueerde men geleidelijk naar zo sterk en efficiënt mogelijk uitgedokterde standaardontwerpen, die in sommige gevallen voor meerdere doelen konden gebruikt worden. Tijdens het interbellum en de Tweede Wereldoorlog zou dit leiden tot de massale uitbouw van heuse bunkerstellingen, met bunkers die tot in het kleinste detail waren gestandaardiseerd.

In de loop van de bouw werd het concept gewijzigd: daar waar het aanvankelijk de bedoeling was om de mitrailleurs te bedienen van achter de bunker, hebben latere bouwers beslist om een schietopening aan de voorzijde van de bunker te creëren. Dit toont aan dat er in het najaar van 1917 helemaal nog geen sprake was van een doorgedreven standaardisatie en dat plannen naar eigen goeddunken konden worden aangepast.

Beschermingsdossier: Duitse mitrailleurspost Stampkot uit de Eerste Wereldoorlog, Monument

2.1.4. Culturele waarde

Als materiële getuige van de *Grooten Oorlog*, die Vlaanderen jarenlang in zijn greep had en het leven van ontelbaar veel mensen ingrijpend tekende of volledig verwoestte. De Eerste Wereldoorlog was een internationale gebeurtenis bij uitstek, met West-Vlaanderen als één van de strijdtoneelen waar honderdduizenden mannen uit de hele wereld vochten. De herinnering aan de Eerste Wereldoorlog kent nog steeds een breed maatschappelijk en internationaal draagvlak.

2.2. Motivering van het type bescherming

De Duitse mitrailleurspost Stampkot uit de Eerste Wereldoorlog wordt beschermd als monument. Het Onroerenderfgoeddecreet definieert een monument als volgt: "een onroerend goed, werk van de mens of van de natuur of van beide samen, met inbegrip van de cultuurgoederen die er integrerend deel van uitmaken, inzonderheid de bijhorende uitrusting en de decoratieve elementen van algemeen belang wegens de erfgoedwaarde(n)."

2.3. Motivering van de afbakening van de bescherming

De afbakening van het beschermd onroerend goed is opgenomen op het plan dat als bijlage bij het ministerieel besluit is gevoegd. Alle kadastrale percelen gevat door de bescherming zijn opgenomen in artikel 1 van het ministerieel besluit.

Enkel de betonnen bunker wordt ter bescherming voorgesteld. Rond de bunker wordt een bijkomende strook van twee meter mee afgebakend, zodat uitstekende betonnen fundamentplaten van de bunker, waterafvoersystemen en andere elementen die integraal deel uitmaakten van de bunker maar niet steeds bovengronds waarneembaar zijn, mee opgenomen zijn in de bescherming. Dit betekent een deel van het perceel 668C.

2.4. Juridische toestand

2.4.1. Onroerend Erfgoed:

De bunker is opgenomen in de vastgestelde inventaris van het bouwkundig erfgoed, met ID-nummer 215891.

2.4.2. Ruimtelijke Ordening:

De bunker is gelegen in landschappelijk waardevol agrarisch gebied (cf. Gewestplan). Dit betreft herbevestigd agrarisch gebied.

De bunker is gelegen binnen het gemeentelijk RUP Heuvelrug, van kracht op 27/3/2006 (RUP_36019_214_00009_00001).

3. BEHEERSVISIE

De opmaak van de beheersvisie gebeurde in samenspraak met de afdeling Beheer West-Vlaanderen, op een overleg op dinsdag 17 mei 2016.

3.1. Beheersdoelstellingen voor het beschermd onroerend goed

In het beschermingsbesluit zijn beheersdoelstellingen opgenomen. Je vindt die terug onder artikel 3 van het besluit. De beheersdoelstellingen moeten de zakelijkrechthouders (eigenaars, erfpachthouders, opstalhouders en leasinggevers) en gebruikers op weg helpen om de erfgoedwaarden maximaal in stand te houden of te verbeteren. Ze hebben de optimale verwezenlijking van de erfgoedwaarden voor ogen.

Beschermingsdossier: Duitse mitrailleurspost Stampkot uit de Eerste Wereldoorlog, Monument

Ze geven richting aan of vormen een kader voor toekomstig beheer van het beschermd onroerend goed. Zakelijkrechthouders en gebruikers dienen rekening te houden met deze beheersdoelstellingen als ze werken wensen uit te voeren aan het beschermd goed. Ook de overheid houdt met deze doelstellingen rekening als ze over deze werken advies moet geven of als ze toelating moet geven voor die werken.

De beheersdoelstellingen spelen in op de erfgoedwaarden, erfgoedelementen en erfgoedkenmerken opgenomen in artikel 2 van het beschermingsbesluit.

3.2. Bijzondere voorschriften voor het beschermd onroerend goed

Voor elk beschermd onroerend goed geldt het actief en passief behoudsbeginsel. Dit betekent dat de zakelijkrechthouders en gebruikers het beschermd goed in goede staat moeten houden door de nodige instandhoudings-, beveiligings-, beheers-, herstellings- en onderhoudswerken uit te voeren en dat het verboden is om een beschermd onroerend goed te ontsieren, te beschadigen, te vernielen of de erfgoedwaarden er van aan te tasten. Het betekent ook dat een zakelijkrechter en gebruiker verplicht is het beschermd onroerend goed als een goed huisvader te beheren en het dus niet te verwaarlozen. Alle voorschriften voor de instandhouding en het onderhoud van het beschermd onroerend goed die van toepassing zijn op het beschermd goed zijn opgenomen in artikel 4 van het beschermingsbesluit.

In het Onroerenderfgoeddecreet en Onroerenderfgoedbesluit zijn een aantal algemene voorschriften voor de instandhouding en het onderhoud van beschermd onroerend erfgoed opgenomen. Dat zijn deze:

- Het goed als een goed huisvader beheren en de nodige voorzorgsmaatregelen nemen tegen schade ten gevolge van brand, blikseminslag, diefstal, vandalisme, wind of water;
- De toestand van het goed regelmatig controleren;
- Regulier onderhoud uitoefenen;
- Onmiddellijk passende consolidatie- en beveiligingsmaatregelen nemen in geval van nood.

3.3. Toelatingsplichtige handelingen voor het beschermd onroerend goed

Voor sommige werken aan het beschermd onroerend goed moet een toelating worden gevraagd. Sommige werken kunnen namelijk een negatief effect hebben op de erfgoedwaarden. Voor alle werken die stedenbouwkundig vergunningsplichtig zijn, of waarvoor een verkavelingsvergunning, milieuvergunning of natuurvergunning nodig is vraagt de vergunningverlener (de gemeente of de Vlaamse overheid) advies aan het agentschap Onroerend Erfgoed van de Vlaamse overheid.

Voor een aantal werken die niet vergunningsplichtig zijn, moeten de zakelijkrechthouders en gebruikers, voorafgaand aan de uitvoering van de werken, toelating vragen aan het agentschap Onroerend Erfgoed of aan de erkende Onroerenderfgoedgemeente. Een overzicht van alle erkende onroerenderfgoedgemeenten is te vinden op www.onroerenderfgoed.be.

De werken waarvoor u toelating moet vragen zijn opgesomd in artikel 5 van het beschermingsbesluit.

4. BRONNEN

- Kenniscentrum In Flanders Fields Museum Ieper, Collectie militaire stafkaarten, *Lagenkarte der Gruppe Staden*, 27/2/1918; *Clercken-Langemarck* (Plan Directeur), 28/7/1917.
- Koninklijk Legermuseum Brussel, Collectie militaire luchtfoto's Eerste Wereldoorlog, luchtfoto *Stampkot*, 17/2/1918 (57K1670).

Beschermingsdossier: Duitse mitrailleurspost Stampkot uit de Eerste Wereldoorlog, Monument

- Koninklijk Legermuseum Brussel, Collectie militaire stafkaarten Eerste Wereldoorlog, *Houthulst-Staden* (Plan Directeur), 30/10/1917; *Art.Monartskarte Ieperen-Nord*, 1/9/1918 – 19/7/1918 (samengevoegde kaart).
- Memorial Museum Passchendaele 1917 Zonnebeke, Collectie militaire stafkaarten, *Houthulst*, 1/3/1917; *Dixmude* (Plan Directeur Armée Belge), 1/6/1918.
- Militärarchiv Freiburg, PH3-Karte 1811, *Staden*, 12/9/1917.
- Militärarchiv Freiburg, PH3/1905: *Teil 1b Einzelheiten über Stellungsbau, 15 Dezember 1916*; PH3/1906: *Ergänzungsheft zum Teil 1b vom 15/12/1916. Betonbauten vom 15 November 1917*; PH3/1907: *Teil 1b Einzelheiten über Stellungsbau vom 26. August 1918*.
- Captured German Trench and Operations Maps from the National archives (CD-rom uitgegeven door The Naval & Military Press): *Stellungskarte Staden*, Blatt IV, 17/12/1917.
- *Mapping the front. German maps. Military mapping 1914-1918: Great War Trench Map DVD Collection* (The Western Front Association in association with the Imperial War Museum), 2010: *Stellungskarte Diksmuide-Süd*, Blatt IX, 20/7/1917.
- BACCARNE R. & STEEN J. 2002: *Van het Vrijbos tot Roeselare. Eindoffensief, Langemark-Poelkapelle*.
- VANCOILLIE J. & BLIECK K. 2016: *Bouwen aan het front. Loopgraven, schuilplaatsen en betonbunkers van het Duitse leger aan het Ieperfront 1914-1918*, Zonnebeke.
- VERBEKE R. 2006: Het Bevrijdingsoffensief in 1918, in: CHIELENS P., DECOODT H. & DENDOOVEN D.: *De laatste getuige. Het oorlogslandschap van de Westhoek*, Tielt, 63-66.
- WACKENIER W. 2004: *Archeologie van staal en beton: Bunkers en minierte Unterstände uit de Eerste Wereldoorlog in Staden, Westrozebeke en Oostnieuwkerke*, Universiteit Gent (ongepubliceerde eindverhandeling).
- WEEMAES M. s.d.: *Van de IJzer tot Brussel. Het Bevrijdingsoffensief van het Belgisch leger. 28 september 1918*, s.l.

5. BIJLAGEN BIJ HET INHOUDELIJK DOSSIER

5.1. Omgevingsplan bij de bescherming

Zie afzonderlijk document.

5.2. Fotobijlage

De fotobijlage bij het ministerieel besluit bevat alle relevante foto's voor dit dossier. Er is geen afzonderlijke fotobijlage bij het inhoudelijke dossier gevoegd.

5.3. Documentatie

Zie afzonderlijk document.

5.4. Criterionota

Zie afzonderlijk document.